

УДК 39 (477.87)«18/19»:615.89

ВИКОРИСТАННЯ ВОГНЮ У НАРОДНІЙ МЕДИЦИНІ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ (НА ОСНОВІ СУЧАСНИХ ПОЛЬОВИХ МАТЕРІАЛІВ)

Леньо П. Ю. (Ужгород)

На основі етнографічних польових матеріалів 2014 р. аналізується роль вогню у традиційній народній медицині українців Закарпаття. Розглядаються способи його використання в лікувальних практиках та обрядах очищення від хвороб. Акцентується увага на побутуванні локальних варіантів обрядів спалення рожі, гасіння вогню, обкурення димом.

Ключеві слова: народна медицина, українці Закарпаття, вогонь, обряди, спалення рожі, гасіння вогню, обкурення димом.

Природні стихії відігравали важливу роль у традиційному світогляді українців Закарпаття, а певна міфологізованість світогляду русинів спостерігається навіть у сучасності, незважаючи на те що час традиційної етнокультури вже минув. У іншій статті ми вже розглянули статус категорії «води» в лікувальних практиках закарпатців, тож наразі видається доцільним продовжити вивчення теми і дослідити категорію «вогню».

Згідно з польовими матеріалами, зібраними впродовж 2013-14 рр. ця стихія (субстанція) відіграла важливу роль у лікувальних практиках наших предків, залишаючись присутньою в методах народної медицини навіть у наші часи. Зазвичай використовували фізичні властивості вогню (світло, тепло, жар) та продукти його згорання (дим, запах, вугілля, сажа). Крім того, народна уява наділяє вогонь і дим очищаючими характеристиками, що було важливим для проведення різних обрядових дій.

До звичайних способів використання властивостей вогню належать приготування та підігрівання на ньому різних зіль. Оскільки антисептичних засобів типу зеленки/йоду/спирту раніше не використовували, то свіжі рани припікали вогнем або розпеченим на ньому ножом [9; 10]. Рану могли присипати попелом, який накладали також на синці і травми [3]. Сажею гоїли стоматит, а за допомогою вугілля – діарею. За допомогою обкурювання (обдимлення) лікували зубні та вушні болі. Поширеним способом зцілення вушних протягів була практика, коли у вухо недужого засовували згорнуту газету, яку підпалювали – вважалось, що дим витягує хворобу [4; 7]. Вогнем витягували сухоти (туберкульоз), а шляхом спалення в печі 9-ти зерняток ячменю лікували ячмінь ока [3]. Димом відлякували комах, а також злих духів та хвороби. Вогонь використовували при підігріві банок, якими обкладали тіло хворого.

Серед поширених обрядів за участю вогню та диму були: гасіння вогню (огне) при позбавленні від вроків, спалювання рожі (інша локальна назва рожі – красниця), лікування пристріту та переляків, потинок у дітей (коли дитину путне нечистий дух). Обряди використовували для різних вікових категорій населення – як дітей, так і дорослих.

Інформатори розповіли кілька варіантів вигання ляку із дитини або дорослої людини. Одним із них було відмолити (прочитати молитву), після чого кинути розжарену грань через плече [7]. Іншим способом було обкурювання димом спаленого волосся, яке брали від переляканої особи чи тієї людини, через яку стався переляк. Якщо причиною ляку була тварина, обкурювали димом з її шерсті [5].

Ще одним способом було обкурювання наляканої дитини чи дорослої людини димом із рослини страхополох [11]. При обдимленні хворих та переляканих людей могли використовувати й освячену свічку, димом якої власне їх самих або приміщення й обкурювали.

Окрім викурювання переляку, за допомогою диму та попелу намагалися вплинути на багато різних хвороб. Ними лікували пристріт (пристріт – це не конкретна хвороба, а комплекс симптомів – ломота м'язів, застуда й т. д.). Поширеним способом було обкурювання хворої людини димом зі спаленого жмутку її волосся [3; 7; 11]. Цікаву інформацію ми довідалися в селі Великі Лази; згідно з місцевими переказаннями, там за допомогою диму від поїзда лікували самарський кашель (коклюш) [9]. Варто зробити зауваження, що на Перечинщині цю хворобу лікували не лише за допомогою вогню та диму, але й води – у місці, де є водоспад, потрібно висидіти хоча б годину, дихаючи повітрям, насиченим краплями води. Інший спосіб викурювання, яким виганяли хворобу, нам повідомили в Мукачівському районі [6]. Для такого дійства брали залізну миску, наповнену до половини святою водою, куди кидали гаряче вугілля. Цю суміш давали пити хворому з трьох сторін миски, що супроводжувалося баянням / замовляннями проти конкретної хвороби. Залишок суміші виливали над постільлю хворого, після чого клали миску під ліжко, перевернувши догори денцем. Серед відомих нам замовлянь вербальна формула – *«вогонь та зола, ізбав мене від зла»* [3].

Спалення рожі / красниці (червоні шкірні висипи на обличчі) проводили шляхом спалення клоччя чи тканини червоного кольору з конопель або льону безпосередньо над ураженим місцем. Ця процедура супроводжувалася молитвою або замовлянням, а сам обряд відомий в усіх районах області. Вогонь фігурував і в обрядах гасіння вогню (огне), що проводили при позбавленні від вроків / зурочень. На Закарпатті цей обряд може відрізнятися локальними особливостями, але в цілому його структура усюди доволі ідентична. Для обряду беруть та спалюють 9 сірників (більш архаїчний варіант – 9 вугликів), які кидають у миску зі святою водою. Під час усього процесу читають молитву або замовляння. Далі водою малюють хрести на чолі, руках, животі, ногах недужого, після чого дають йому пити тієї води, залишок якої виливають надвір [2].

У вогні спалювали речі, що належали хворим. Зокрема, в такий спосіб намагалися вилікувати рак грудей [5]. Сорочку недужої жінки витирали об її тіло, після чого викидували цю одяжину у вогонь, примовляючи наступні слова: *«Рак грудний, твій брат рак водяний, і як твій брат назад не вернувся, і так і ти із груди раби Божої (ім'я) відвали, відійди, у вогню згори,*

в чорний кут спали. Амінь, амінь, амінь!»

Важливим елементом профілактики епідемічних захворювань було обпалювання та обкурювання будови чи всього села. Наприклад, під час епідемії холери або чуми в селах Монастирець та Липецька поляна будинки обкурювали димом з гілок ясеня [3], в селі Чертіж хати обпалювали вогнем [7]. У селі Великі Лази палили вогнище із цілющих трав, дерев, кущів і клали його по чотирьох зовнішніх кутах хати [9]. В іншому свідченні зустрілася інформація про те, що в разі епідемії все село обставляли соломом, яку потім підпалювали [11].

Обкурюванням намагалися вберегтися від біса та іншої нечисті. В такому разі це робили знаючі люди або запрошений священнослужитель із ладаном. Помітно, що віра у священну силу вогню, яка є пережитком давноминулих язичницьких часів, і понині продовжує відігравати важливу роль у населення Закарпаття, що зберегло елементи традиційного світогляду. Недарма в давні часи померлих спалювали, а не ховали у землю. І хоча

тілоспалення не практикують від часів заведення християнства, однак спалення речей хворих людей і віра в оберегову та очищуючу силу вогню продовжували співіснувати із християнським світоглядом наших предків ще донедавна, а згідно зі свідченнями інформаторів, у деяких випадках спостерігаються і в сучасності.

Можемо підсумувати, що вогонь використовували в якості тепла і світла, а також основи, на якій варять зілля, спалюють інгредієнти тощо. За його участю проводили різні обрядові дійства, зокрема: гасіння вогню, спалення рожі, відлякування-викурювання хворі, ляку та нечисті. В обрядах, окрім власне вогню, використовували й результати його горіння – дим, гаряче повітря, сажу, вугілля. Також бачимо, що народна медицина українців Закарпаття поєднувалася зі знахарством, що передбачало віру в надприродні здібності знаючих людей впливати на перебіг процесів хвороби та її лікування. Згідно з результатами наших спостережень, така віра частково збереглася навіть у сучасності.

1. Польові матеріали автора від 4.10.2014. Свідчення Андрела М. І., 1951 р. н., жительки с. Березники Свалявського р-ну.
2. Польові матеріали автора від 27.09.2014. Свідчення Бордаш М. М., 1953 р. н., жительки с. Велика Копаня Виноградівського р-ну.
3. Польові матеріали автора від 8.11.2014. Свідчення Гусак А. А., жительки с. Липецька Поляна Хустського р-ну.
4. Польові матеріали автора від 26.09.2014. Свідчення Мучички М. Ю., 1946 р. н., жителя с. Горонда Мукачівського р-ну.
5. Польові матеріали автора від 24.11.2014. Свідчення Неймет Г. І., 1936 р. н., жительки с. Костилівка Рахівського р-ну.
6. Польові матеріали автора від 4.10.2014. Свідчення Пазуханич Е. В., 1949 р. н., жительки с. Руське Мукачівського р-ну.
7. Польові матеріали автора від 27.09.2014. Свідчення Прибуш А. М., 1936 р. н., жительки с. Чертіж Хустського р-ну.
8. Польові матеріали автора від 20.09.2014. Свідчення Сметанюк Г. Г., 1940 р. н., жительки с. Костилівка Рахівського р-ну.
9. Польові матеріали автора від 20.09.2014. Свідчення Товт Р. С., 1939 р. н., жителька с. Великі Лази Ужгородського р-ну.
10. Польові матеріали автора від 4.10.2014. Свідчення Уйбарі А. І., 1945 р. н., жительки с. Рокосово Хустського р-ну.
11. Польові матеріали автора від 27.09.2014. Свідчення Якубець О. І., 1948 р. н., жительки с. Залом Хустського р-ну.

РЕЗЮМЕ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОГНЯ В НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ УКРАИНЦЕВ ЗАКАРПАТЬЯ (НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОЛЕВЫХ МАТЕРИАЛОВ)

Леньо П. Ю. (Ужгород)

На основе этнографических полевых материалов 2014 г. анализируется роль огня в традиционной медицине украинцев Закарпатья. Рассматриваются способы его использования в лечебных практиках и обрядах очищения от болезней. Акцентируется внимание на использовании локальных вариантов обрядов сожжения рожги, гашения огня, окуривания дымом.

Ключевые слова: народная медицина, украинцы Закарпатья, огонь, обряды, сожжение рожги, гашение огня, окуривание дымом.

SUMMARY

THE USE OF FIRE IN THE TRADITIONAL MEDICINE OF TRANSCARPATHIAN UKRAINIANS (BASED ON THE MODERN ETHNOGRAPHICAL MATERIALS)

P. Lenio (Uzhhorod)

Based on ethnographic field data of 2014, examines the role of fire in traditional medicine of Transcarpathian Ukrainians. Discusses the use of fire in medical practices and rituals of purification of disease. Focuses on the use of local variants rites burning faces, fire extinguishing, smoke fumigation.

Keywords: traditional medicine, Ukrainians of Transcarpathia, fire, rituals, burning faces, fire extinguishing, fumigation smoke.